

Hygiena

Špatné hygienické podmínky představovaly pro ženy zřejmě nejsložitější segment každodennosti na frontě. Věra Tichá, která sloužila jako zdravotnice, dokonce považuje chabou hygienu za hlavní důvod, proč ženy do armády nepatří: „Víte, nakonec jsem dospěla k přesvědčení, že ženy v armádě nemají co dělat. [...] Jedním z hlavních důvodů je hygiena, všechny jsme měly vši. Když jsme měly své dny, bylo to nepopsatelné.“⁵⁴⁸ Obecný nedostatek prakticky všech základních hygienických potřeb, toaletním papírem počínaje a vložkami, mýdlem a vodou konče, ženám velmi zneprůjemňoval život. Zvláště nerady ženy vzpomínají na menstruaci a na péči o vlasy, většinu z nich trápily i přes veškerou snahu vši. Přesto si na bojové podmínky dokázaly zvyknout, ovšem mnohé to odnesly trvalými následky.

UDRŽOVÁNÍ HYGIENY V ZÁZEMÍ A NA FRONTĚ

Hygienické podmínky byly pochopitelně lepší v době klidového stadia, tedy v dobách odpočinku či reorganizace jednotky. Tehdy byla jednotka umístěna v kasárnách nebo v místech, kde často existovala základní infrastruktura a možnosti koupele.

Ihned po odvodu obdržela každá odvedená žena v augmentačním (výstrojním) skladu vedle částí uniformy též následující hygienické propriety: dva ručníky, jeden kartáček na zuby, jedno mýdlo a jeden hřebínek. Kromě toho měly též nárok na spodní prádlo, jako kalhotky, podprsenky, punčochy a košilky.⁵⁴⁹ Samozřejmě se též vydávalo mýdlo (které mělo dle vzpomínek veteránek barvu a vůni tabáku),⁵⁵⁰ ale jelikož měl každý nárok pouze na 200 gramů na měsíc, musela jej každá důkladně opatrovat.⁵⁵¹ Některé dívky z volyňské diaspory si s sebou často vezly mýdlo z domova a nebyly alespoň zpočátku závislé na armádních zdrojích.⁵⁵²

548 Z rozhovoru Aleny Flimelové s Věrou Tichou (2007).

549 VÚA-VHA, f. SSSR IV – 1. čs. armádní sbor v SSSR, kart. 48, inv. č. 710, seznam výstroje s uvedením osob, výdej výstroje pro ženy a děti, seznam oděvních součástí pro ženy.

550 TICHÁ, *Cesty k domovu*, s. 82.

551 VÚA-VHA, f. SSSR VII – 3. čs. samostatná brigáda v SSSR, kart. 4, inv. č. 37, sign. 1/4/15, příspěvky do brigádních rozkazů.

552 Z rozhovoru Aleny Flimelové s Emilií Pecovou, roz. Bečkovou (2009).

V Buzuluku se pravidelně jednou týdně prováděla koupel mužstva, během které každý dostal také čistou uniformu a prádlo.⁵⁵³ Při procházení rozkazů a válečných deníků pořízených v průběhu bojové cesty čs. vojenských jednotek v SSSR lze vysledovat, že na frontě se hygiena prováděla v intervalech jednou za deset až čtrnáct dní, což pochopitelně nemohlo ženám stačit. Ženy, které prošly již buzuluckým kasárenským životem, vzpomínají, že měly ve světnici pouze dvě umyvadla (muži tento luxus neměli), avšak s plentou, džbánem na vodu a kbelíkem na odpadky.⁵⁵⁴ Ráno a večer byla obě umyvadla opravdu velmi vytížená, jelikož na světnici bylo kolem třiceti děvčat, která se většinou nechtěla spokojit s jednou koupelí týdně.⁵⁵⁵ Proto se v rámci možností myly i u umyvadla. V Buzuluku se však ženy musely potýkat se silným mrazem, který v orenburské oblasti panoval, jak vzpomíná jedna z pamětnic: „V Buzuluku mrzlo až hrůza, okna byla úplně zamrzlá a my se myly v ledové vodě. [...] V Novochoopersku to bylo lepší, tam jsme se koupaly v řece.“⁵⁵⁶

Při déletrvajícím přesunu na frontu, který trval mnohdy i několik týdnů, se děvčata umývala opravdu jen sporadicky. Alespoň jednou za dva týdny bylo vojákům umožněno, aby se vykoupli v takzvané „pojízdne bani“, což byl vlak zařízený jako lázně.⁵⁵⁷ Před vstupem do vlaku se všichni svlékli do naha, přičemž dostali mýdlo a ručník. Následoval vstup do místnosti, kde byli všichni osprchováni. V další místnosti byl každý jednotlivec vydrhnut (v případě mužů také oholen) obsluhou baně, případně se mohla děvčata umýt navzájem. Po východu každý dostal zpět svou vydezinfikovanou uniformu, která byla sice vlhká a pomačkaná, ale čistá.⁵⁵⁸ Jiřina Kopoldová, roz. Švermová, vzpomíná ve svém deníku na návštěvu baně během cesty jako na velmi příjemnou záležitost: „Dnes stojíme celý den ve Lgově – setkali jsme se s 1. praporem, a vepředu stojí jeho druhý ešalon. Byli jsme se koupat v pojízdne bani. Nádhera – všichni jsou čistí a dobře naložení.“⁵⁵⁹ Tento zážitek se vryl do paměti také Věře Tiché: „Myly jsme se a nemohly [...] se nabažit horké vody a pachu válečného mýdla. Umyly jsme si vlasy a vydrhly jedna druhé záda. Když jsme vyšly převlečené do čistého prádla, měly jsme výbornou náladu.“⁵⁶⁰ V bojových podmínkách mnohdy nebyla dodržována základní hygienická

553 VÚA-VHA, f. SSSR II – 1. čs. samostatný prapor v SSSR, kart. 2, inv. č. 13, sign. 7/1, válečný deník 1. čs. samostatného polního praporu (12. 12. 1941 – 11. 12. 1943).

554 NA, f. ÚV SPB, nezpracováno, výstřižky o ženách sloužících v čs. voj. jednotkách v SSSR, nedatovaný novinový výstřižek se vzpomínkami Anny Beranové, roz. Perné.

555 TICHÁ, *Po boku mužů*, s. 18–20.

556 NA, f. ÚV SPB, nezpracováno, výstřižky o ženách sloužících v čs. voj. jednotkách v SSSR, nedatovaný novinový výstřižek s názvem *Podporučík „Kulička“*, zřejmě z roku 1945.

557 KOPOLDOVÁ-ŠVERMOVÁ, *Deníček spojařky*, s. 51.

558 LEVORA – DVOŘÁKOVÁ, *Ze stalinských gulagů do československého vojska*, s. 126.

559 KOPOLDOVÁ-ŠVERMOVÁ, *Deníček spojařky*, s. 51.

560 TICHÁ, *Cesty k domovu*, s. 82.

opatření – například prádelny nepraly prádlo všem, neprovádělo se důsledné očkování a odvšivování všech příslušníků jednotky a nepřidělovalo se pravidelně mýdlo.⁵⁶¹

Podle vzpomínek veteránů se ženy vždy a za každých okolností snažily maximálně dbát o svou čistotu.⁵⁶² Jejich touha po čistotě se ale neseťkala vždy s pochopením u mužů a velitelů, kteří byli ke zhoršeným hygienickým podmínkám méně citliví. Dokonce jim jejich snaha udržet se čistými mohla přinést i trest: „Když jsme došly na pozice k Sokolovu, tak jsme se hned začaly svlékat a umývat. Velitel Janko⁵⁶³ nás strašně seřval, co že se v první linii svlékáme. [...] Za trest nás pak poslal na hlídku, každá jsme byla dvě hodiny sama.“⁵⁶⁴ Soukromí představovalo zásadní problém a v armádním kolosu plném mužů bylo dosti těžko zajiřitelné.⁵⁶⁵ Mnohdy děvčata tolik toužila po koupeli, že je neodradilo ani hrozící nebezpečí, ani okukující vojáci: „Dukelské boje se vlekly. Špína, déšť, bláto, žádná možnost trochu se umýt [...] Tísnila jsem se tenkrát v nějaké zemljance spolu se spojačkami pluku. Nedaleko bublal potok. Stále přes nás s typickým ‚oũũũ‘ létaly miny, a přece jsem se k němu vydala s mýdlem a ručníkem. Riskla jsem to, svlékla se do roucha Evina a za neustálého ‚oũũũ‘ jsem vlezla do ledového horského potoka a celá se umyla,“ píše v memoárech Věra Tichá.⁵⁶⁶ Emilie Pecová, roz. Bečková, vzpomíná, že když si vyhlédla nějaký rybníček, odhodila stud a nic ji nemohlo zastavit, ani okukující ruští vojáci. Touha po koupeli byla příliš

Vlasta Vyhánková, roz. Pavlánová, se nebála zachraňovat u Sokolova tankisty pod nepřátelskou palbou, ale ostříhání vlasů u odvodu oplakala.

561 VÚA-VHA, f. SSSR IV – 1. čs. armádní sbor v SSSR – velitelství, kart. 31, inv. č. 334, sign. E/2/7, korespondence tajná a důvěrná 1945, hlášení z 23. ledna 1945.

562 Např. SACHER, Vilém: *Na počátku stála smrt*. Praha, 2009, s. 77; dále ŠMOLDAS, *Před námi Praha*, s. 96.

563 Vladimír Janko tehdy v hodnosti nadporučíka zastával funkci velitele 3. pěší roty 1. čs. samostatného polního praporu.

564 Z rozhovoru Aleny Flimelové s Vlastou Vyhánkovou, roz. Pavlánovou (2008).

565 SACHER, *Na počátku stála smrt*, s. 77.

566 TICHÁ, *Cesty k domovu*, s. 124.

silná.⁵⁶⁷ Podle vzpomínek veteránek měla většina mužů pochopení a snažili se děvčatům jejich pobyt na frontě všemožně usnadnit. Věra Tichá vzpomíná: „Ale chlapi byli galantní, pokud jsme potřebovaly na stranu. Prostě se dívali jinam. Hygienické podmínky byly jednoduše strašné.“⁵⁶⁸

I když byly podmínky na frontě mnohem těžší, o pravidelnou koupel bylo postaráno i tam. Veteráni vzpomínají na provizorní přenosnou lázeň, sestavenou z celt a stanových dílců, ve které si odbyli koupel v lesích na dukelském bojišti. Vzpomíná Marie Ljalková: „Koupaly jsme se samozřejmě i v bojích. To se vždy v určitém čase objevila v lese polní koupelna se sprchami. Všichni jsme jí říkali prádelna lidí. Muselo se čekat. Byly jsme [ženy, pozn. aut.] vždy první na řadě, za námi mohli následovat chlapi [...] člověku tehdy zvláště po bojích v Karpatech stačilo jen docela málo k tomu, aby byl spokojen [...]“⁵⁶⁹

Voda představovala nedostatkovou surovinu – byla to první, po čem se ženy vždy sháněly. Jarmila Halbrštátová, roz. Kaplanová, vzpomíná: „Hygiena byla hrozná. Neměly jsme se kde mýt, ale vždy se troška vody někde sehnala.“⁵⁷⁰ Marie Kvapilová, roz. Pišlová, popisuje, jak se ženy vypořádávaly s hygienou: „První, co jsme ve chvílích volna udělaly, bylo to, že jsme ohřály vodu ve velkých hrncích, které jsme kdesi našly. Pak následovala pořádná koupel a praní. Hned jsme se cítily jako znovuzrozené, jako bychom byly v pozemském ráji.“⁵⁷¹ Jiřina Kopoldová, roz. Švermová, psala rodičům do Moskvy z fronty mimo jiné často o tom, jak se děvčata snažila se vykoupat: „Zatím hospodaříme v chalupě samy. [...] Našly jsme obrovské necky, tak se koupeme, jedna za druhou.“⁵⁷² I když se vody nedostávalo, příslušnice jednotky si dokázaly poradit. V době, kdy se na ljutěžském předmostí čekalo na rozkaz k útoku na Kyjev, neměly ženy v zemljankách žádnou možnost alespoň se trochu omýt. A tak se děvčata myla vodkou, kterou všichni vojáci v první linii dostávali po 100 gramech, ale musely to před muži tajit, protože ti považovali vodu za drahocennou tekutinu.⁵⁷³ Vedle lihu dívky používaly dokonce čaj, ve kterém si na frontě při nedostatku vody praly i prádlo.⁵⁷⁴

Na Dukle zase kromě nedostatku vody všechny bez rozdílu trápilo všudypřítomné bláto, na které vzpomíná opakovaně ve svém deníčku Jiřina Kopoldová. Poprvé v zápise ze dne 22. října 1944. „Bože, to je den, prší a bláto až

567 Z rozhovoru Aleny Flimelové s Emilií Pecovou, roz. Bečkovou (2009).

568 Z rozhovoru Aleny Flimelové s Věrou Tichou, roz. Lahůlkovou/Hechtovou (2007).

569 *Dukla věčně živá IV.*, s. 136–137.

570 Z rozhovoru Aleny Flimelové s Jarmilou Halbrštátovou, roz. Kaplanovou (2007).

571 *Dukla věčně živá IV.*, s. 140.

572 NA, f. Švermovi-Kopoldovi, nezpracováno, dopis Jiřiny Švermové rodičům z 1. 12. 1944.

573 Z rozhovoru Aleny Flimelové s Věrou Tichou, Naděždou Laubovou, roz. Krejčovou, Jiřinou Kopoldovou, roz. Švermovou, a dalšími.

574 NA, f. ÚV SPB, nezpracováno, výstřižky o ženách sloužících v čs. voj. jednotkách v SSSR, nedatovaný novinový výstřižek s názvem *Podporučík „Kulička“*, zřejmě z roku 1945.

Spojařka Emilie Bečková, provd. Pecová (na snímku v roce 2009), vzpomínala, že si z domova přinesla hřebínek na vši.

po uši. Otřeš se o stěnu a jsi plný špíny.⁵⁷⁵ O tři dny později si zaznamenala: „Po včerejším dešti plno bláta. Jsme až po uši umazané.“⁵⁷⁶ Poslední zápis, kde si ztěžuje na velké množství bláta, pochází z 1. listopadu: „Dnes budu mít noční službu – to se zase celá umažu od bláta, je ho tu po kolena. To je teď přece moje nové zaměstnání – šlapat bláto.“⁵⁷⁷ Samozřejmě, že se i na frontě naskytly příležitosti ke koupeli v podobě pump, řek, studánek, rybníků a jezer.⁵⁷⁸ V létě byla voda relativně příjemná, horší to bylo v zimě – tehdy se musely ženy mýt v ledové vodě či ve sněhu.⁵⁷⁹ Naděžda Laubová, roz. Krejčová: „Myly jsme se většinou v potoku, a to i v zimě. Co jsme měly dělat.“⁵⁸⁰

575 KOPOLDOVÁ-ŠVERMOVÁ, *Deníček spojařky*, s. 56.

576 Tamtéž, s. 57.

577 Tamtéž, s. 142.

578 Na mytí žen v jedné vesnici před Wrocankou pobaveně vzpomíná Vilém Sacher: „U pumpy uprostřed dvorku se myly spojařky. Pumpovaly si vzájemně vodu do dlaní nebo do vědra. Cákaly kolem jako kačeny v potoce.“ Viz SACHER, *Na počátku stála smrt*, s. 77.

579 Z rozhovoru Aleny Flimelové s Boženou Ivanovou, roz. Koutnou (2008), a Jarmilou Halbrštátovou, roz. Kaplanovou (2007).

580 Z rozhovoru Aleny Flimelové s Naděždou Laubovou, roz. Krejčovou (2008).

Málokdy zažily ten luxus, že si mohly vodu ohřát. Mnohé tuto skutečnost odnesly revmatismem, zjizvenými vaječníky, v horším případě neplodností. Anna Fantlová, roz. Rusinová, vzpomíná: „Hygiena byla strašná. Všude štěnice, blechy, vši. [...] i s mytím to bylo zlé.“⁵⁸¹

LATRÍNY

Velká koncentrace mužstva na frontě a neustálé stěhování s sebou přinášely také jeden choulostivý problém, jakým bylo nepohodlí při vyměšování. Dokud se čs. jednotky nacházely v oblastech, kam se nedostali němečtí okupanti, mohlo se používat toalet v domech. Avšak jakmile dorazili do míst, kudy prošla fronta, byl vydán nejpřísnější zákaz používat zděných záchodů. Důvodem byla skutečnost, že Němci velmi často zabetonovávali či jiným způsobem ucpávali potrubí. Druhým důvodem byl všudypřítomný nedostatek vody. Proto vojáci museli konat potřebu v latrínách, které se stavěly ihned, jakmile to bylo možné.⁵⁸² Pro ženy byly také často stavěny zvláštní „dámské“ latríny. Maja Dočkalová vzpomíná: „Byla jsem na štábu u taťky [přezdívka manžela, pozn. aut.] jediná žena, a tak jsem musela chodit na latrínu s muži. Vojákům se mne ale zželelo, a tak mi postavili vlastní kadibudku, na kterou napsali ‚pro Máju‘.“⁵⁸³ Eva Laptěva, veteránka Rudé armády, odpovídá na otázku ohledně hygieny a konání potřeby na frontě následovně: „Jaká hygiena? Když jede vagon plný chlapů a když chcete na záchod, otevřete vrata, ostatní vás drží a vy ser-te.“⁵⁸⁴

Věra Tichá ve svých vzpomínkách zaznamenala následující příhodu: „[...] jsou věci lidské, bez nichž se žádný živoucí tvor neobejde. Měly jsme jen jednu možnost. Počkat, až vlak zastaví. Vyskákali jsme rychle, vyhledaly koutek, skryté místo. Jen jednou se stalo, že vlak zůstal stát uprostřed holé stepi [...] za tratí ležel velký skácený strom, našťastí velmi košatý. Nezbyvalo nic jiného než se schovat za jeho hustými větvemi. Někdo ale tenkrát učinil ošklivý žert. Zlomyslně zavolal: ‚Odjezd!‘ Představa, že by nás nechali tady, uprostřed stepi, byla děsivá, a tak jsme polooblečené běžely k vlaku. Ten dotyčný to schytl. Ne od nás. Od svých kamarádů, neboť ostatní chlapci byli právě na tyto věci hákliví a gentlemanství i těch nejsprostších bylo bezvýhradné. [...] měly jsme některé problémy a musely jsme je nějak přežít.“⁵⁸⁵

Aktérka výše uvedené vzpomínky vyprávěla, že případů, kdy ženy musely odhodit stud a vykonat potřebu společně s muži, například při zastavení vlaku

581 Z rozhovoru Aleny Flimelové s Annou Fantlovou, roz. Rusinovou (2007).

582 VÚA-VHA, f. SSSR V – 1. čs. samostatná brigáda v SSSR, kart. 5, inv. č. 39, denní rozkazy, denní rozkaz z 15. 12. 1943.

583 Z rozhovoru Aleny Flimelové s Majou Dočkalovou, roz. Afanasjevovou (2006).

584 Z rozhovoru Aleny Flimelové s Evou Laptěvou (2008).

585 TICHÁ, *Cesty k domovu*, s. 81.

bylo více.⁵⁸⁶ Veterán Josef Holec vzpomínal, že viděl, jak za nepřátelského minometného přepadu v Machnówce dne 9. 9. 1944 jedna z žen musela vykonat potřebu. Když nenašla vhodné místo, kde by byla chráněna před výbuchy min, vykonala potřebu na místě, kde zrovna stála... Holec říkal, že si tehdy uvědomil, že žena na frontu nepatří.⁵⁸⁷

Z memoárů také vyplývá, že ne vždy vojáci navštěvovali k vykonání potřeby určené místo, ale že zřejmě z lenosti chodili třeba mezi stany, či dokonce před zemljanky: „Za každým keřem a stromem postupně vznikaly hromádky a přibývalo jich. Pamatuji se, že už jsem spala, když mě probudil čísi rozhněvaný hlas: ‚Které prase to zase...‘ Jen důstojníci měli baterky kryté tmavomodrým sklíčkem. Ale ostatní, kteří se vraceli beze světla, potmě mnohdy šlápli, kam šlápnout rozhodně nechtěli. Když přišli do zemljanky, okamžitě se prozradili příslušnou ‚vůní‘. ‚Zuj si boty a nech je před zemljankou, ty čuně.‘ Ráno jsme postiženému věnovali vatou nebo buničinu a dotyčný měl ne zrovna příjemnou práci.“⁵⁸⁸

VŠI

Muži i ženy byli na frontě také sužováni jedním parazitujícím hmyzem, který obtěžoval všechny armády již odnepaměti – vešmi. V bojových podmínkách bylo velice těžké udržet elementární čistotu, čímž se pro vši vytvářelo ideální prostředí. Nikdo jim nemohl uniknout. Vši pronikly všude – do vlasů, do uniforem, obtěžovaly své hostitele. Vojáci bojovali se třemi druhy vši – jeden se vyskytoval výhradně v hlavě, další pak zalézal do šatů a třetí se držel ochlupení. Jedinou účinnou metodou bylo jejich vybírání (které probíhalo ve chvílích volna), dezinfekce uniforem (či spíše napaření) a jejich žehlení, případně též ponořením šatů do benzínu. Sovětští vojáci tvrdili, že je nezničí ani mráz, prý odolaly i padesátistupňovému mrazu v době sovětsko-finské války.⁵⁸⁹

Zvláště náchylné k jejich získání byly zdravotnice, přicházející velmi často do kontaktu s muži z první linie, kde byla vysoká zavšivenost. Paraska Štoudková, jež působila jako zdravotnice, popisuje, jak se na ošetřovně zbavovali vši všeho druhu: „Bojovali jsme proti nim, jak se dalo, ale nedalo se zvítězit. Proti filckám⁵⁹⁰ jsme kluky [rozuměj raněné a nemocné, pozn. aut.] kompletně holili, ale veš vždy vyhrávala. Jednou jsem dokonce vojákovi vytahovala filcky i z řas. Oblečení jsme dezinfikovali tak, že jsme jej dali do takové velké bečky, do které se dolů položil odpařovací hrnec s děrovanou poklicí. Pod tím hrncem se zatopilo a ta pára stoupající skrze síto pak veš zahubila. Na veš v hlavě

586 Z rozhovoru Romana Štéra s Věrou Tichou (2011).

587 Z rozhovoru Romana Štéra s Josefem Holcem (2011).

588 TICHÁ, *Cesty k domovu*, s. 87–88.

589 SACHER, *Na počátku stála smrt*, s. 77.

590 „Filcka“ – veš muňka, jež se drží především v ochlupení.

Věra Hechtová/Lahůlková si nechala udělat kvůli svému sňatku v létě 1944 trvalou, a když ji museli na Dukle ostříhat, také pro vlasy plakala.

zývali ‚intendantí‘. Chytali jsme je od zavšivených peřin a v dřevěných domkách na Ukrajině.⁵⁹⁴ Emilie Pecová, roz. Bečková, vzpomíná: „Maminka mi při odchodu do armády dala hřebínek-všiváček. Vždy po koupání jsem si jím vyčesávala vši do vody. Měla jsem jich hrozně moc.“⁵⁹⁵ Halina Holbová, roz. Šimanovská, vypovídá: „Vši z nás doslova padaly. Vzpomínám, jak jsem si je jednou vytřepávala z uniformy a pak je zatírala do hliněné podlahy domku, ve kterém jsem zrovna seděla.“⁵⁹⁶

dnes stačí šampon, ale my jsme se tehdy na ošetřovně potírali lihem a potírali jsme jím i vojáky. Většinou na noční službu jsme si my děvčata namazala hlavu špiritusem a udělala si z hadru takový turban. Ale co to bylo platné, za chvíli jsme je měly zase.⁵⁹¹ O tom, že to byl opravdu marný boj, hovoří i čísla – koncem roku 1944 zavšivenost některých jednotek na frontě dosahovala až 40 %, přičemž se obvykle tolerovalo 10 %. Za odvšivení byla odpovědná hospodářská četa, která měla na starosti koupání, desinfekci a výdej prádla.⁵⁹² Všechny oslovené veteránky shodně vypovídají, že měly vši, že nebylo možné jim uniknout. Paraska Štoudková, roz. Houbanová, vzpomíná: „Nestydím se za to, že jsme byly plné vši. I když se jich zbavíte, tak si ale stejně lehnete na slámu, kterou prošlo mnoho raněných, tak je máte hned zase.“⁵⁹³ Věra Tichá vypovídá: „Všude byly vši. [...] Ty tlusté jsme na-

591 Z rozhovoru Aleny Flimelové s Paraskou Štoudkovou, roz. Houbanovou (2014).

592 VÚA-VHA, f. SSSR V - 1. čs. samostatná brigáda v SSSR, kart. 81, zdravotní prapor, inv. č. 1532, zdravotní záležitosti, medicínská hlášení 1944–1945.

593 Z rozhovoru Aleny Flimelové s Paraskou Štoudkovou, roz. Houbanovou (2014).

594 Z rozhovoru Aleny Flimelové s Věrou Tichou, roz. Lahůlkovou/Hechtovou (2007); dále Výpověď Miroslava Šmoldase pro dokument *Dukla – Krev a mýtus*, uložená na Historickém ústavu Moravského zemského muzea Brno.

595 Z rozhovoru Aleny Flimelové s Emilií Pecovou, roz. Bečkovou (2009).

596 Z rozhovoru Aleny Flimelové s Halinou Holbovou, roz. Šimanovskou (2008).